

ZINĀTNES DZĪVE

<https://doi.org/10.22364/lviz.114.08>

RELIĢIOZITĀTES UN GARĪGO MEKLĒJUMU IZPAUSMES PADOMJU IDEOLOĢIJAS KONTEKSTĀ. KONFERENCES “PADOMJU GARĪGUMS”: FENOMENS UN TĀ IZPĒTES IESPĒJAS” APSKATS¹

2021. gada jūnijā Rīgā notika starptautiskā zinātniskā konference “Padomju garīgums”: fenomens un tā izpētes iespējas”,² kuru organizēja Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieciskā grupa Latvijas Zinātnes padomes starpdisciplinārā projekta “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi”³ ietvaros. Konferences tēma ir tieši saistīta ar projekta galveno uzmanības fokusu – konceptuālās pieejas izpētei, kas veltīta padomju politiskā režīma ideoloģijas iespaidā notikušajām transformācijām intelektuālajās, kultūras un reliģiskajās praksēs. Jāatzīst, ka akadēmiskajā vidē zinātniskā interese par totalitāro režīmu mantojumu pastāv jau krietni ilgu laiku. Pēdējo trīsdesmit gadu laikā (pēc PSRS sabrukuma) tika publicēti daudzu ievērojamu vēsturnieku, politologu un sociologu pētījumi par padomju sistēmu un komunistiskās ideoloģijas ietekmi Austrumeiropas valstīs, nemaz nerunājot, piemēram, par Rietumu sovietoloģijas tradīciju (*sovietology*) kā īpašu pētniecisko jomu, kas izveidojās Aukstā kara laikā. Vēl 20. gs. 50. gados politologu Karla Joahima Frīdriha (*Carl Joachim Friedrich*, 1901–1984) un Zbignēva Bžezinska (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*, 1928–2017) grāmatā “Totalitārā diktatūra un autokrātija”⁴ piedāvātais “totalitārais modelis” (*totalitarian model*), kurš ietver sešas totalitāro

¹ Raksts sagatavots LZP projekta “Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi” (lzp-2020/2-0058) ietvaros.

² Konferences nosaukums angļu valodā: “*Soviet spirituality*”: *the phenomenon and its research possibilities*, Rīga, 2021. gada 10. un 11. jūnijs. Konferences ieraksts ir pieejams projekta *youtube* kanālā *Soviet Spirituality research*: https://www.youtube.com/channel/UCOAG4d5Fgt10ypJBtFFF_6g

Konferences programma un referātu anotācijas: <https://sovietspirituality-research.wordpress.com/2021/06/02/international-conference-soviet-spirituality-the-phenomenon-and-its-research-possibilities-programme-and-abstracts/>

³ Projektu finansiāli atbalsta Latvijas Zinātnes padome (lzp-2020/2-0058). Vairāk par projektu un tā ietvaros publicēto blogu sk. projekta mājaslapā: <https://sovietspirituality-research.wordpress.com/>

⁴ Friedrich, Carl Joachim, Brzezinski, Zbigniew (1956). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 346 p.

diktatūru iezīmes (ideoloģija, vienpersoniski vadītā vienīgā partija, kas saplūst ar valsts aparātu un slepeno policiju, monopols uz plašsaziņas līdzekļiem, monopols uz ieročiem, centrālās plānošanas ekonomika), zināmā mērā joprojām ietekmē mūsdienu pētījumus par procesiem Padomju Savienībā. Tomēr tikai relatīvi neseno pētnieki sāka pievērsties ne vien politikas un ekonomikas jomām kā galvenajiem zinātniskās intereses laukiem, bet arī kultūras un sociālu prakšu jomai – tām pārmaiņām, kuras notika intelektuālajā, mākslas, ikdienas dzīvē Padomju Savienībā un “sociālistiskā bloka” valstīs.

Nav nejauši, ka, meklējot atbildi par “homo sovieticus” iezīmēm kā vēsturiskajā perspektīvā, tā arī laikmetīgās situācijas reālijās, īpaši nozīmīga šķiet komunistiskās ideoloģijas ietvaros radītā izpratne par morāli, “jauna garīguma” konstruēšana, audzinot ideālu jauno padomju cilvēku. Iespējams, tikai tagad, kad ir pagājuši 30 gadi kopš Padomju Savienības sabrukuma, ir izveidojusies pietiekami gara laika distance, lai mēģinātu jau no mūsdienu skatpunkta izprast padomju ideoloģiskā diskursa nozīmi un tā atstāto ietekmi t. s. postsociālisma valstu sabiedrību intelektuālajā un arī sadzīves kultūrā, nepakļūpot aiz kādreizējām ideoloģiskajām klišejām un tolaik piekoptās Ēzopa valodas.

Jūnija konference turpināja risināt jautājumus, kas tika aplūkoti LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijā “Pandēmija un padomju cilvēka atgriešanās”⁵ projekta pētnieciskās grupas dalībnieku nolasītajos referātos un diskusijās un skāra šādus tematiskos lokus: zinātniskais ateisms un antirelīģiskā propaganda kā padomju režīma ideoloģijas pamats; kristīgās Baznīcas un citu reliģisko grupu pretošanās un pielāgošanās taktikas padomju politiskajai sistēmai; garīgi filozofiskie meklējumi vadošās ateistiski ievirzītās ideoloģijas kontekstā kā “ārpusbaznīcas” un “ārpusrelīģiskā” garīguma dimensijas atklāšanas iespēja. Konferencē piedalījās 38 pētnieki, kuri pārstāvēja astoņas Eiropas valstis (Čehija, Igaunija, Krievija, Latvija, Lietuva, Polija, Vācija, Ukraina) un dažādas pētniecības jomas (vēsture, socioloģija un kultūras socioloģija, reliģijpētniecība, kultūras antropoloģija, mākslas vēsture),⁶ kas skaidri iezīmēja jautājumu un diskusiju starpdisciplināro dimensiju. Bieži vien viedokļu apmaiņa bija saistīta ar pētnieku pašrefleksiju –

⁵ Konferences programma ir pieejama: https://www.konference79.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Konferences/79_konference/79_zin_konf_programma__1_.pdf

⁶ Organizatori ir pateicīgi visiem konferences dalībniekiem par būtisko intelektuālo ieguldījumu, tomēr publikācijas ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā uzmanība tiks pievērsta tikai daļai no referātiem.

Konferences ““Padomju garīgums”: fenomens un tā izpētes iespējas” digitālais plakāts

The digital poster of the conference ““Soviet Spirituality”: The Phenomenon and Its Research Possibilities”

pārdomām par sociālisma laikiem, jo diskusiju dalībniekiem lielākoties tā bija nepastarpināta dzīves pieredze vai arī retrospektīvs priekšstats par “savu” neseno pagātņi. Tā bija lieliska iespēja salīdzināt pieredzi un atmiņas par sociālistisko realitāti, kā arī mēģināt konceptuāli notvert tos ideoloģiskos modeļus, kuri visbūtiskāk ietekmēja intelektuālās prakses un atsevišķos gadījumos joprojām ietekmē akadēmisko diskursu humanitārajā jomā.

Par vienu no šādiem epistemoloģiskajiem režģiem varētu uzskatīt specifisko padomju sekularizācijas modeli, kas balstījās zinātniskā ateisma propagandā, saskatot tajā savdabīgu apgaismības projekta īstenošanas ceļu. Tomēr cīņa pret reliģiskajiem “aizspriedumiem” paradoksālā veidā nebija atradinājusi padomju cilvēkus interesēties par dažādām reliģiskajām un garīgajām praksēm, kas pēc padomju sistēmas sabrukuma izraisīja ne tikai atgriešanos pie tradicionālajām reliģiskajām formām (atgriešanos kristīgajā Baznīcā, krievu valodā – *votserkovlenie*, воцерковление), bet arī dažādu okultisko, ezoterisko, pagānisko prakšu atdzimšanu. Kopējo situāciju savā referātā raksturoja **Agneška Halemba** (*Agnieszka Halemba*), antropoloģe no Polijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas un etnoloģijas institūta. Viņa ir veikusi lauka pētījumus (1993–2011) t. s. postsociālisma valstīs, pēdējos gados ietverot arī Austrumvāciju, lai saprastu, kā šajās sabiedrībās veidojas reliģiskās prakses,

priekšstati par sakrālo, kas tieši kļūst par “fona” (vai “apkārtnes”) ticības (*ambient faith*⁷) avotu gadījumā, kad vairāku paaudžu laikā tradicionālā piederība kādai kristīgajai konfesijai vairs netiek kultivēta ikdienas praksēs. Reliģijpētniece **Anna Tesmane** (*Anna Tessmann*) no Maincas Universitātes precīzi iezīmēja šo problēmu vēlinajā padomju laikā, pievēršot uzmanību tam, ka jēdzienu “garīgums” (krievu valodā – *dukhovnost*, *духовность*) 20. gs. 70. gadu beigās – 80. gados lietoja vismaz divu atšķirīgu koncepciju ietvaros – “sekulārajā” (atspoguļojas politiskajā, filozofiskajā diskursā, literatūrā, tematizējot laikmetīgās situācijas krīzi, morālo un ētisko normu, humānistisko ideālu sairšanu) un “reliģiskajā” (kura ir saistīta ne tikai ar kristīgās teoloģijas vai pareizticības diskursiem, bet, piemēram, ar t. s. *New Age* kopienām). Šāda individualizētā garīguma/“spiritualitātes” izpratne jau vēlinajā padomju periodā būtiski ietekmēja postpadomju reliģiskos meklējumus un prakses.

Reliģiskās pieredzes ietekmes izpēte ticīgo sociālajā un politiskajā uzvedībā pēc ateistiskās ēras noslēguma ir aktuāla mūsdienu situācijā, kad reliģiskā pieredze vairs nav saistīta ar ģimenes audzināšanu un tradīcijā iesakņoto domāšanas veidu, bet ir indivīda vairāk vai mazāk apziņāti izvēlētais un konsekventi veidotais pasauluzskats. **Jūlija Karpiča** (Ekonomikas augstskola, Maskava) dalījās pārdomās par pirmajiem rezultātiem, iegūtiem plašā lauka pētījumā, kas norisinājās Ļipeckas apgabalā 2019.–2020. gadā. Padziļinātajās intervijās ar pareizticīgajiem baznīcēniem tika mēģināts noskaidrot korelācijas starp ticīgo reliģiozitātes līmeni un viņu politisko izvēli. Pētījuma gaitā izkristalizējās vismaz trīs konservatīvās politiskās uzvedības paveidi, kuri ir raksturīgi pareizticībai piederīgajiem: morālais protests, lojālais konservatīvisms un eskeipiskais (distancēšanās) konservatīvisms, – katrs no šiem paveidiem korelē ar ticīgo reliģiskās dzīves praktizēšanas intensitāti, turklāt “lojālais” konservatīvisms kā atbalsts Krievijā valdošajai politikai lielākoties ir vērojams vidēji aktīvo draudžu locekļu vidū.

Svarīgs referātu tēmu loks bija saistīts ar padomju zinātniskā ateisma lomū antireliģiskajā propagandā tajā desmitgadē, kad Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) pirmā sekretāra amatā bija Ņikita Hruščovs (1953–1964). Termins “zinātniskais ateisms” tika izmantots gan PSKP CK programmatiskajos rīkojumos (piemēram, “Par lieliem trūkumiem zinātniski ateistiskajā propagandā

⁷ *Ambient faith* – tulkojumā atmosfēriskā vai fona ticība, koncepts, kuru piedāvāja antropologs Metjū Engelke: Engelke, Matthew (2012). Angels in Swindon: Public religion and ambienh faith in England. *American Ethnologist*, 39 (1), pp. 155–170. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2011.01355.x>

Konferences plenārsēdes ekrānuzņēmums
Screenshot from a plenary session of the conference

un pasākumiem tās uzlabošanai”, 07.07.1954.; “Par kļūdām, kādas pieļautas, veicot zinātniski ateistisko propagandu iedzīvotāju vidū”, 10.11.1954.), gan arī kā akadēmiskās disciplīnas apzīmējums – kopš 1959. gada zinātniskā ateisma kurss tika ieviests Padomju Savienības augstskolu studiju programmās kā obligātais vispārīzglītojošais kurss visiem studējošajiem. Krievijas reliģijpētniece no Sanktpēterburgas Valsts universitātes **Marianna Šahnoviča** savā ziņojumā pievērta uzmanību politiskajiem un kultūras kontekstiem, kuros “zinātniskais ateisms” veidojās gan kā ideoloģiskais koncepts, gan kā izglītības (apgaismības) projekts, izmantojot to kā instrumentu ideoloģiskajai cīņai pret “Rietumu ietekmi” Aukstā kara laikā.

Zinātniskā ateisma nozīme padomju sabiedrības intelektuālajā klimatā tika analizēta vairākos referātos, šķetinot to no dažādiem skatpunktiem. **Gaļina Jegorova** (Ekonomikas augstskola, Maskava) iedziļinājās Tallinā dzimušā, Tartu Universitātē pareizticīgo teoloģiju apguvušā garīdznieka, bet kopš 1959. gada PSRS “galvenā ateista” Aleksandra Osipova (1911–1967) personīgajā sarakstē ar dažādiem korespondentiem, kas atspoguļoja “vienkāršo ticīgo” neizpratni par antireliģiskās kampaņas formām, tādējādi atklājot tajā laikā noklusēto reakciju uz oficiālās varas mēģinājumiem izstumt reliģiju pat no privātās dzīves ieloka. Turklāt šī sarakste liecina arī par noturīgo reliģiozitāti “tautas masās”, par spīti kareivīgā ateisma izpausmēm PSRS 20. gs. 20.–30. gados.

Valdis Tēraudkalns (Latvijas Universitāte), balsoties uz arhīva dokumentiem un preses publikācijām, bija apkopojis antirelīģiskās propagandas stratēģijas Padomju Latvijā (1958–1964), ņemot vērā Aukstā kara kontekstu – ideoloģisko sacensību starp ateistisko propagandu un Baltijas republikās slepeni klausāmajiem “Rietumu” radio raidījumiem (to skaitā Vatikāna radio darbību). Viena no šādām stratēģijām bija bijušo garīdznieku iesaistīšana antirelīģiskajā propagandā un Baznīcas diskreditēšanā, kam kopā ar ateistisko audzināšanu skolās vajadzēja izskaust jebkuru reliģisko organizāciju ietekmi jaunatnē.

Boriss Fiļipovs (Sv. Tihona Pareizticīgā humanitārā universitāte, Maskava) izcēla pakāpenisko zinātniskā ateisma monopola sairšanu, sākot ar 20. gs. 60. gadu beigām. Uz to norādīja gan pirmie sistemātiski veiktie profesionālie socioloģiskie pētījumi par reliģiozitātes līmeni sabiedrībā, gan arī publicētie zinātniskie pētījumi mākslas un literatūras vēsturē (par viduslaiku krievu ikonogrāfiju, viduslaiku literatūru). Neapšaubāmi, tas nebūtu bijis iespējams bez daudzu zinātnieku neatsveramā ieguldījuma: piemēram, filozofes Renatas Gaļcevas kopā ar domubiedriem filologu Sergeju Averincevu (1937–2004), fiziķi un filozofu Sergeju Horužiju (1941–2020) un literatūrzinātnieci Irinu Rodņansku (1935) sagatavotie autoritatīvā akadēmiskā izdevuma “Filozofijas enciklopēdija” 4. un 5. sējums (1967–1970)⁸ kļuva par pavērsiena punktu “informācijas blokādē” attiecībā uz krievu reliģisko filozofiju un tēmām, kuras skāra reliģisko pasaules uzskatu vismaz vēsturiskajā perspektīvā. Šī lēnā, bet konsekventā intelektuālā pretošanās dominējošajam ateisma diskursam pavēra iespēju jau t. s. “pārbūves” (krievu: *perestroika*, перестройка) laikā “atdot atpakaļ” lasītājam arī krievu emigrācijas autoru – Vasilija Zeņkovska, Georgija Fedotova, Antona Kartašova, Aleksandra Šmemana – filozofu, teologu un vēsturnieku tekstus, kuri gandrīz pusgadsimtu bija pieejami tikai šauram speciālistu lokam speciālajās krātuvēs (*spetskhran*).

Savdabīgai transformācijai no antirelīģiskās propagandas uz zinātnisko pētniecību Centrālā antirelīģiskā muzeja Maskavā (1929–1947) darbībā pievērsās reliģijpētniece **Jekaterina Terjukova** (Valsts reliģijas vēstures muzejs, Sanktpēterburga). Muzejam kā vienai no reliģiskās tradīcijas apjēgšanas iespējām referātu veltīja arī **Aleksandrs Kopirovskis** (Sv. Filareta Pareizticīgais kristīgais institūts, Maskava), kurš analizēja dabaszinātnieka un teologa Pāvela Florensa “dzīvā muzeja” koncepciju

⁸ *Filosofskaia entsiklopediia*: v 5 tomakh. Glav. red. V. F. Konstantinov. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, 1967. T. 4: Nauka logiki – Sigeti. 591 s. 66 000 ekz.; 1970. T. 5: Signal'nye sistemy – Iashty. 740 s. 60 500 ekz.

(viņaprāt, par šādu muzeju varētu tapt Sv. Trīsvienības un Sv. Sergija Lavra Piemaskavā, apvienojot vienā veselumā arhitektūru, ikonogrāfiju, lietišķo mākslu un dievkalpojumu) salīdzinājumā ar apostazējušā pareizticīgo garīdznieka Mihaila Galkina koncepciju par sakrālās mākslas objektu atsavināšanu Baznīcai un to demonstrēšanu sekulārajos muzejos antireliģiskās propagandas nolūkos (šī ideja guva virsroku drīz pēc lielnieku apvērsuma). Referātā kritiski raksturoti reliģiskās tradīcijas muzejifikācijas mēģinājumi mūsdienu Krievijā, saskatot tajos ateistisko principu ietekmi: atsveināt un pārvērst par mākslīgi iekonservētu demonstrējamu eksponātu to, kas semantiski ir daļa no mainīgā veseluma – ikdienā pastāvošajām kultūras praksēm.

Ievērojams skaits konferences referātu bija veltīts tēmām, kas skar tradicionālo kristīgo konfesiju un citu reliģisko kustību un organizāciju darbību Padomju Savienībā. Viens no jūtīgiem jautājumiem šajā kontekstā nenoliedzami ir Baznīcas pielāgošanās padomju sistēmai; sarežģītā situācija, kurā nokļuva garīdznieki, nereti prasīja piekrist kompromisa lēmumiem. Pareizticīgās Baznīcas vēsturnieks **Konstantīns Oboznijs** (Sv. Filareta Pareizticīgais kristīgais institūts, Maskava) sniedza ieskatu Krievijas Ziemeļrietumu reģiona pareizticīgo draudžu iekšējā dzīvē, izsekojot pārmaiņām, kuras notika attiecībās starp oficiālās varas iestādēm un garīdzniekiem. Analizējot plašu līdz šim npublicētu dokumentu klāstu no Krievu Pareizticīgās Baznīcas lietu padomes pilnvarotā fonda Krievijas Valsts vēstures arhīvā, īpašu uzmanību pievēršot sarakstei starp pilnvaroto un dažādu līmeņu garīdzniecību, baznīcēnu vēstulēm un garīdznieku personīgajiem dokumentiem, ir iespējams pamanīt, kā mainījās konformisma līmenis attiecībās starp Baznīcu un valsti, kuros gadījumos tas bija neizbēgams, bet kuros – liecināja par garīdzniecības glābību un garīgās dzīves panīkumu draudzēs. Šīs vēsturiskās pieredzes apzināšana ir svarīga, velkot paralēles ar Baznīcas lomu mūsdienu politiskajā situācijā.

Vēsturnieces **Nadežda Beļakova** (Krievijas Zinātņu akadēmija, Vispārējās vēstures institūts, Maskava) un **Vera Kļujeva** (Krievijas Zinātņu akadēmija, Sibīrijas nodaļa, Tjumeņa) savā kopīgajā prezentācijā analizēja diskursīvās prakses, kuras atspoguļoja dažādu novirzienu evaņģēliskās ticības kristiešu draudžu attieksmi pret oficiālo politisko ideoloģiju Padomju Savienībā vēsturiskajā perspektīvā no 20. gs. 20. līdz 80. gadiem. Sniedzot ieskatu evaņģēliskās ticības kristiešu-baptistu periodiskajā izdevumā “Bratskij vestņik” (Братский вестник) – PSRS teritorijā vienīgajā baptistu žurnālā, kas kopš 1945. gada (izņemot laika posmu 1949–1952) tika regulāri izdots sešas reizes gadā, referentes demonstrēja

taktikas, kuras izmantoja žurnāla veidotāji, lai iekļautos šaurajā cenzūras atļautajā laukā, publicējot sprediķus, apcerējumus par tikumiskajiem un reliģiskās izglītības jautājumiem, izvairoties no tiešas konfrontācijas ar sociālisma ideoloģiju. Pārskatu par baptistu draudžu garīgo dzīvi Padomju Latvijā sniedza **Uģis Palo** (Latvijas Universitāte). Vēsturniece **Maija Grizāne** (Daugavpils Universitāte) savukārt pievērsās vecdicībnieku biogrāfijām un, balstoties uz mutvārdu intervijām, izsekoja tās taktikas, kuras ikdienā izmantoja tradicionālas vecdicībnieku ģimenes, lai pasargātu bērnus no pārāk uzmācīgās ateistiskās audzināšanas skolās.

Ģimenes un draudzes loma reliģisko tradīciju (un ikdienas paražu) saglabāšanā padomju laikā bija svarīga arī jūdaismā. Noturīgajām ebreju bērnu rituāla formām un to transformācijām varas iestāžu noteikto ierobežojumu apstākļos savu referātu veltīja **Karīna Barkane-Vincāne** (Latvijas Universitāte). Izdzīvošanas un pielāgošanās taktikas reliģisko prakšu īstenošanā bija arī reliģijpētnieces **Rasas Račūnaites-Paužolienes** (*Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*; Vītauta Dižā Universitāte, Kauņa) uzmanības centrā. Analizējot nesen ierakstītos katoļu mūķeņu mutvārdu dzīvesstāstus par padomju laikā piedzīvoto, referente izcēla būtiskākos naratīvus, kuri atspoguļo gan individuālo, gan arī kopienas pieredzi.

Jāatzīst, ka jautājums par transformācijām, kuras izraisīja komunistiskās un ateistiskās ideoloģijas konsekventa infiltrēšana politikā, izglītībā, kā arī plašāk – kultūras un sociālajā jomā, skar arī pētnieciskās metodoloģijas problēmu loku. “Padomju garīguma” formas un izpausmju veidi, kā arī iespējamās pieejas to izpētei bija atspoguļotas projekta ““Padomju garīgums” Latvijā: attīstība, iezīmes un ietekmes modeļi” pētnieciskās grupas referātos. Vēsturniece **Inese Runce** pievērsa uzmanību mutvārdu vēstures metodēm, ierakstot un analizējot dzīvesstāstus, kuru autori ir no izteikti reliģiozām ģimenēm nākuši cilvēki, kuru bērnība un jaunība sakrita ar valdošo oficiālo ateistisko ievirzi padomju laika izglītības sistēmā. “Dubultās” dzīves pieredze, kas pakāpeniski veidojās kā jauna “normalitāte”, bērna vai pusaudža acīm tika uztverta atšķirīgi – gan kā traumējoši nepārvarama pretruna starp ģimenes, vecāku autoritāti, ar kuru viņš saistīja ticības vērtības, un sekulāro vīdi, tai skaitā arī skolu un skolotāju autoritāti, gan arī kā nepieciešamība nepārtraukti atrasties kompromisa meklējumos starp personīgiem un “kolektīva” ideāliem un prasībām. Abos gadījumos dzīvesstāstu analīze sniedz iespēju pietuvināties procesiem, kuri raksturo indivīda pasaules uzskata un vērtību sistēmu veidošanos mijiedarbībā ar spēcīgu “fona” ideoloģiju un sociāli politisko spiedienu.

Filozofe **Māra Kiope** aktualizēja jautājumu par garīguma dimensijas izpratni ateistiskās ideoloģijas un plašāk – komunistiskās audzināšanas kontekstā, kas paredzēja “jaunā” cilvēka tapšanu ar “cilvēku dvēseļu inženieru” (1932. gadā Staļina publiski artikulētā rakstnieka Jurija Oļešas frāze par rakstniekiem kā cilvēku dvēseļu konstruētājiem) palīdzību. Izmantojot kognitīvās fenomenoloģijas pieeju, ir iespējams epistemoloģiskajā līmenī ieraudzīt transformācijas individu apziņā, kuras ir vērojamas sašķeltās realitātes situācijā: kolektīvā atmiņa par Latvijas valsti, kas piemita daļai no Padomju Latvijas sabiedrības, tika izstumta privātajā jomā un pārtapa par īpašu kultūrvēsturisko fonu “dubultai” sadzīvošanai ar padomju realitāti, kurā publiskajā diskursā šī “privātā” pagātne vai nu tika noklusēta, vai arī noliegta kā ideoloģiski nepareiza (atpalikusi, aizspriedumaina, kaitīga). Par spīti varas iestāžu ideoloģiskajai kontrolei, kultūras joma tās “sekulārajās” formās – latviešu literatūra, māksla, tradicionālās kultūras mantojums – padomju laikā atļautā publiskā diskursa ietvaros saglabāja “izstumtās” kultūras atmiņas potenciālu un bija svarīgs avots latviešu identitātes saglabāšanai pretstatā uzspiestajai padomju identitātes konstruēšanai.

Savukārt filozofes **Solveigas Krūmiņas-Koņkovas** referāts bija veltīts tieši garīgi reliģiskajiem meklējumiem vēlinajā padomju periodā, raksturojot interesi par Austrumu reliģiskajām un ezoteriskajām mācībām. Daļēji šī interese sakņojās starpkaru laika pieredzē, kad Latvijā aktīvi darbojās jogas un budisma sekotāji, daļa no kuriem slepeni turpināja tikties un darboties “pagrīdes” apstākļos arī padomju laikā. Tomēr visai ievērojams interese pieaugums par Austrumu reliģijām un tādu reliģisko grupu kā Krišnas apziņas biedrība vai Satja Sai Babas organizācija adeptu parādīšanās Padomju Latvijā liecināja par padomju varas iestāžu relatīvi iecietīgu (vai neitrālu) attieksmi pret šādām marginālām grupām (un atsevišķiem indivīdiem), kuru darbība šķietami nevarēja būt kaitīga politiskajam režīmam kopumā. Tuvas diplomātiskās attiecības starp Padomju Savienību un Indiju jau kopš 20. gs. 50. gadu vidus, ekonomiskā un militārā palīdzība, kuru PSRS sniedza Indijai, arī diplomātiskais atbalsts konflikta risināšanā starp Indiju un Pakistānu 1965. gadā bija pietiekami “uzticams” politiskais fons, lai aizraušanos ar Austrumu kultūru nesaistītu ar “kaitīgām” ietekmēm (kā tas tika deklarēts par Rietumiem). Vienlaikus pietiekami liela uzmanība padomju laika periodiskajos izdevumos tika veltīta ideoloģiskajai cīņai ar “tumsonības” paliekām un aizspriedumiem, to skaitā pievēršoties māņticības, maģijas un okultisma tēmām.

Kultūrpētniece **Diāna Popova** analizēja publikācijas padomju laika periodikā latviešu valodā, kurās tika pausta oficiālā nostāja attiecībā uz

dažādām parazinātniskām koncepcijām. Visbiežāk tā tika noformēta kā diskusija ar lasītājiem, respektīvi, kā atbilde uz lasītāju jautājumiem vai neizpratnes pilniem komentāriem, piemēram, par reliģisko sektu darbību ASV. Šādu publikāciju galvenais nolūks gan bija nevis sniegt informāciju par attiecīgo reliģisko grupu vai tradīciju, bet vēlreiz noformulēt “pareizo” atbildi par padomju cilvēka vērtību orientieriem, izmantojot atsauci uz specifisko reliģisko pieredzi kā ieganstu, lai pierādītu jebkuras reliģijas ideoloģisko vājumu salīdzinājumā ar zinātniskā ateisma koncepciju, vienlaikus uzsverot arī padomju sistēmas politisko pārākumu.

Mākslas zinātniece **Laine Kristberga** šķetināja jautājumu par radošiem eksperimentiem mākslas jomā 20. gs. 70.–80. gados, kad, lai arī “savrupnieku” vidē, attīstījās padomju socreālismam raksturīgā alternatīvā mākslas valoda un radošuma izpausmes veidi. “Amatieru” fotogrāfija un performances, hepeningi, kas 20. gs. 60. gados piedzīvoja savus pirmos soļus Padomju Latvijā, bija iespēja distancēties no ideoloģiski vairāk kontrolētās tēlotājmākslas un arhitektūras. Mākslinieki – brīvdomātāji, kuri attālinājās no oficiālajām mākslas institūcijām, pakāpeniski veidoja savu īpašu subkultūru, gūstot ietekmes gan no jauniešu subkultūras, gan no “Rietumiem” nākušajiem impulsiem. Tā savukārt ietekmēja arī mākslas vidi kopumā, Latvijas gadījumā vēlīnā sociālisma posmā ir vērojama oficiālās un neoficiālās mākslas mijiedarbība, radot savdabīgas mutācijas, piemēram, tā saucamais “skarbais stils” glezniecībā, hiperreālisms, kinētiskā māksla. Imaginārās “brīvības telpas” konstruēšana kā mēģinājums izvairīties no saskarsmes ar padomju realitāti (vai vismaz minimizēt to) ir viena no vēlīnā padomju posma īpatnībām, kuru savā apkopojumā pētījumā noformulējis antropologs Aleksejs Jurčaks.⁹

Reliģijpētnieces **Nadeždas Pazuhinas** referātā tika analizēta Latvijas vecticībnieku pieredze, kuru atspoguļo dažādu paaudžu vecticībnieku dzīvesstāsti, kuros ir saskatāmi līdzīga naratīva elementi: atmiņas par ģimenē praktizētajiem reliģiskajiem rituāliem kā par saikni ar sakralizēto “senču pasauli”, kuras autoritāte ir pārāka par laicīgo politisko ideoloģiju. Tomēr šādas saiknes veidošanās procesā būtiska ir ne tikai indivīda (vai ģimenes), bet arī ticīgo kopienas dalība un atbalsts, kas nostiprina un pierāda (tai skaitā ar praktiskiem darbiem – sociālo diakoniju un labdarību) senču ticības patiesumu. Sarūkot iespējām uzturēt kopienas

⁹ Yurchak, Alexei (2005). *Everything was forever, until it was no more: the last Soviet generation*. Princeton: Princeton University Press, 352 p.

pēctecību, sairstot saitēm starp paaudzēm ticīgo vidē, īpaši 20. gs. 60. gadu beigās – 70. gados, reliģiskā pieredze pakāpeniski noslēdzās personīgās pieredzes ietvarā, zaudējot referenci ar kopienas tradīcijām un reliģisko rituālu nozīmes izpratni. Tomēr ikdienas kultūras prakšu līmenī vecticībnieku reliģiskās tradīcijas atstāja jūtamas pēdas pat to cilvēku atmiņā, kuri mūsdienās sevi neuzskata par “izteikti reliģioziem cilvēkiem”, ļaujot viņiem just piederību tieši šai etnoreliģiskajai grupai.

Apkopojot iespaidus par konferencē dzirdētajiem referātiem un diskusijām, viena no svarīgākajām atziņām būtu par nepieciešamību pievērsties dziļākai padomju ideoloģijas radīto ietekmju izpētei tieši intelektuālo, reliģisko un māksliniecisko prakšu izpausmēs, salīdzinot pieredzi Baltijas valstīs un Austrumeiropas reģionā kopumā. Vienlaikus ir svarīgi nezaudēt izpratni par kultūrvēsturiskā konteksta īpatnībām katrā zemē, lai vispārinot nepieļautu atšķirīgās pieredzes saplūšanu vienā nediferencētā kopsaucējā. Šajā ziņā to kultūrsociālo procesu retrospektīvā analīze, kuri norisinājās Padomju Latvijā, paredz ne tikai zināšanas par 20. gs. 20.–30. gadu brīvvalsts pieredzi, bet arī par dziļāko vēsturisko pieredzi, kura atspoguļo dažādu reliģisko un valodu kopienu dalību daudzveidīgās Latvijas kultūras telpas tapšanā. Iespējams, tieši šī dziļākā (dažādu grupu) kultūras atmiņa, kuru izdevās nepazaudēt karu un revolūciju mutulī, bija izšķirošais resurss “citādības” saglabāšanā pat universālā padomju cilvēka modeļa ietvaros.

EXPRESSIONS OF THE RELIGIOUS AND SPIRITUAL SEARCH
IN THE CONTEXT OF THE SOVIET IDEOLOGY.
REVIEW OF THE CONFERENCE ““SOVIET SPIRITUALITY”:
THE PHENOMENON AND ITS RESEARCH POSSIBILITIES”

The international conference ““Soviet Spirituality”: The Phenomenon and Its Research Possibilities” took place in Riga on 10–11 June 2021. This conference was organised by the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, and funded by the Latvian Council of Science, project ““Soviet Spirituality” in Latvia: Development, Features and Models of Influence” (Sov-CreRes). The conference focused on the influence and consequences of totalitarian regimes’ ideology in intellectual, cultural, and religious practices.

The conference was attended by 38 researchers representing eight European countries (Czech Republic, Estonia, Russia, Latvia, Lithuania, Poland, Germany, and Ukraine) and various fields of research (history, sociology and cultural sociology, religious studies, cultural anthropology, art history). Conference participants thematised the following issues: scientific atheism;

antireligious propaganda as the basis of the Soviet ideology; resistance and adaptation of Christian Churches and other religious groups to the Soviet political system; spiritual and philosophical searches in the context of the dominated ideological atheism. Based on findings from archives and published documents, as well as on oral history interviews, conference presentations and discussions covered a wide interdisciplinary research field.

The conference treated the issue of transformation caused by consistent infiltration of the communism and atheism ideology in politics, education and, more broadly, in the cultural and social fields, as a conceptual, as well as a methodological problem. The specific secularisation model provided by the Soviet ideology was emphasised as one of the epistemological frames implementing the “enlightenment project” based on the scientific atheism propaganda. The Soviet period seriously influenced the experience of religiosity and spiritual practices, as well as the comprehension of the role of religious institutions and organisations in society. Simultaneously, one should be very careful generalising the processes in the “socialistic bloc” as a whole. The cognitive phenomenology approach could be seen as one of the appropriate methodological tools for describing the phenomenon of “Soviet spirituality”, linking it to diverse kinds of religious, spiritual, and intellectual experience. Furthermore, the analysis of oral life stories strives to identify individual and collective experience and strategies keeping cultural, religious, and national identity under conditions of sovietisation.

Nadežda Pazuhina